

XO'JANAZAR HUVAYDO LIRIKASIDA TALMEH SAN'ATI

Telmanova Durdona Ahmadjon qizi
NamDU, o'zbek adabiyotshunosligi
yo'nalishi 2-kurs magistranti
+998935479296

Annotatsiya: Ushbu maqolada mumtoz adabiyotimizda keng tarqalgan badiiy tasvir vositasi hisoblangan talmih san'ati, uning kelib chiqish tarixi hamda adabiyotimiz tarixidagi mashhur ijodkor Xo'janazar Huvaydo ijodidan talmih san'atiga misollar keltirilgan, misollardagi tarixiy shaxslarga alohida to'xtalib o'tilgan va ularning hayoti haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: talmih, "Badoyi us-sanoyi", Majnun, Horut, "Qissasi Rabg'uziy", ma'shuqa, Iskandar Zulqarnayn.

Аннотация: В данной статье представлены примеры искусства талмиха, считающегося распространенным художественным образным средством в нашей классической литературе, история его возникновения, а также искусство талмиха из творчества известного в истории художника Ходжаназара Хувайдо, исторические личности в примерах упоминаются отдельно и даются сведения об их жизни.

Ключевые слова: талмих, «Бадойи ус-санойи», Меджнун, Хорут, «Киссаси рабгузи», любовница, Искандар Зулкарнайн.

Annotation: This article presents examples of the art of talmih, which is a widely used artistic image tool in our classical literature, the history of its origin, and the art of talmih from the works of Khojanazar Huvaydo, a famous artist in the history of our literature, the historical figures in the examples are mentioned separately and information about their life is given.

Key words: talmih, "Badoyi us-sanoyi", Majnun, Horut, "Kissasi Rabguzi", mistress, Iskandar Zulkarnayn.

Uzoq tarixga ega bo'lgan mumtoz adabiyotimizda badiiylik, go'zallik masalasi she'riyat ahlining doimo diqqat markazida bo'lib kelgan. Ijodkorlarning so'z qo'llash mahorati haqida so'z ketganda, ularning badiiy tasvir vositalaridan foydalanganligi hamma davrda ham munaqqidlar tomonidan yuqori baholangan.

XVIII asr o'zbek adabiyotida o'zining lirik she'rlari va dostonlari bilan mashhur bo'lgan shoirlardan biri Xo'janazar Huvaydo ijodi ham o'zining nafis ma'no qirralari va qo'llangan badiiy tasvir vositalari bilan o'quvchini o'ziga jalb qiladi. Quyida esa biz ushbu badiiy san'atlarning eng yorqin namunasi hisoblangan talmeh san'ati haqida to'xtalib o'tamiz.

Talmih (arabcha soʻz boʻlib, “nazar solmoq” degan maʼnoni bildiradi) badiiy sanʼati sheʼr misralarida mashhur tarixiy shaxslarning, joy nomlarining, afsonaviy qahramonlarning nomlarini keltirish orqali fikrni goʻzal tasvirlash yoki ular bilan bogʻliq asarlarga, voqealarga ishora qilishdir. Mumtoz adabiyotimizga doir bir qator asarlarda ham talmih badiiy sanʼati haqida koʻplab fikrlar aytib oʻtilgan. Masalan, Atoullah Husayniyning “Badoyi us – sanoyiʼ” asarida shunday taʼrif keltiriladi : “Talmih lugʻatta bir nimaga nazar solmoqtur va bu sanʼatta sheʼr va andin oʻzga nimalarga ishorat etilgani uchun ani *talmih* deb atapturlar”¹, deyilsa, “Al – moʻjam fi maʼoir – ul ashʼor – ul – Ajam” asarida : “Shoir ozgina soʻz bilan koʻp maʼnoni ifodalasa, ana shunga *talmih* deyiladi.

Adabiyotimiz tarixidagi boshqa ijodkorlar kabi Huvaydo ham oʻz sheʼriyatida talmih sanʼatidan keng foydalangan. Hattoki boshidan oxirigach tarixiy shaxslar, anbiyo va avliyolar hamda afsonaviy qahramonlar nomlari asosida yozilgan gʻazallari ham mavjud.

*Qani Zol-u, qani Rustam, qani Suhrob ila Bahman?
Qani Kaykovus-u Xurmuz, qani Kayxisrav-u Doro?*²

Ushbu baytda Huvaydo yuqoridagi ismlarni shunchaki sanab oʻtmagan, balki dunyoning oʻtkinchi ekanligiga yana bir bor ishora qilib, shunday tarixda dongʻi ketgan hukmdor-u qahramonlar ham dunyodan koʻz yumib ketganligini taʼkidlaydi.

Xuvaydo “Devon”iga nazar tashlasak, unda koʻpgina talmih sanʼatining yorqin namunalari duch kelishimiz mumkin.

*Vodiyi gʻamdin kelibman tashnalab Majnun kabi,
Bermading bir qatrave obi zilolingdin mango.*

Bu yerda Majnun Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonidagi bosh qahramon hisoblanib, oshiq oʻzini ishq gʻamida tashna holga kelganini ifodalaydiki, goʻyo sahrodagi Majnundek boʻlib qolgan. Umuman Huvaydo gʻazalllarida Majnun obraziga juda koʻp murojaat qilingan. Buning sababi, menimcha, shoir chin oshiq timsolini Majnun obrazida koʻra olgan. Buning isbotini quyidagi baytda ham koʻrishimiz mumkin :

*Ayo dilbar, jahon xalqi aro afsonadur Majnun,
Sanga mandek zamona xalqidin Majnun gado boʻlmas.*

Yuqoridagi baytda ham shoir Majnunning ishq sababli tillarda doston boʻlganligini taʼkidlagani holda oʻzini ham yor ishqida Majnunga qiyos etadi.

Maqomim osmon boʻlsa, bu nafsing royiga borsang,

¹ Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадойиъу-с-санойиъ . – Т. : Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти , 1981 , 400 б.

² Хожаназар Ҳувайдо. Девон. – Т. : Янги аср авлоди.2007, 304 б.

Osib Horutdek choh ostida bo'lg'ay izzo³ paydo.

Huvaydoda so'z yordamida go'zal manzaralar yaratish, ulardan kutilmagan xulosalar chiqarish mahorati nihoyatda kuchli. Horut badiiy adabiyotimizda ayolga oshiq bo'lganligi sababli Alloh g'azabiga uchragan farishta sifatida gavdalaniriladi. Ushbu bayti orqali shoir inson kibrga berilib, nafsining yo'lga yursa, Horutdek azoblanadi demoqchi. Demak, bu baytni ham tasavvufiy, ham bugungi kun nuqtayi nazaridan pand-nasihat ruhida yozilgan deb talqin qilish mumkin.

*Yuzuni ko'rub bo'ldi xijl oy ila kun,
Husn mulkatida Horut aningdek bo'layolmas.*

Huvaydo mumtoz adabiyot an'analari, xalq og'zaki ijodining bebaho durdonalaridan bahramand bo'lib, g'azaldagi markaziy obraz – ma'shuqani ohori to'kilmagan baytlarda tavsif etadi. Shoir tengsiz husn - u malohat sohibi bo'lgan ma'shuqani tasvirlashda ilohiy timsollarga juda ko'p murojaat etadi va buni ko'pgina g'azallarida uchratishimiz mumkin.⁴ Jumladan, Yusuf obrazi ham yor go'zalligini bo'rttirib tasvirlash uchun qo'llaniladigan an'anaviy obrazlardan biridir. Ushbu bayt orqali ham shoir o'z yorini shu darajada go'zal hisoblaydiki, uning vasfini mutloq tengsiz qilib tasvirlaydi. “Qissasi Rabg'uziy”da keltirilishicha, Misr xalqida 3 oy ochlik hukm suradi. Xalq yig'gan oziq zaxirasi bilan bir oyni o'tkazishadi. Lekin keyingi ikki oy qanday o'tishi hammani xavotirga solardi. Shu payt Alloh taolodan amr qilinib, Yusuf alayhissalom jamolini butun xalqqa namoyon qiladi (u yuziga niqob tortig'liq yurardi. Shu kuni u niqobini ochdi va butun olam nurafshon bo'lib ketdi). Yusuf diydoridan xalq ikki oy davomida tashnalik va ochlikni butkul unutadi. Demakki, shoir nazdida ma'shuqa chiroyi Yusuf husnidan ham ortiq, ya'ni u husn mulkida yaktodir.

Bulardan tashqari Huvaydo lirikasida Iskandar Zulqarnayn obraziga ham ko'p murojaat qilinadi.

*Jahonni zeri nigin aylasang Skandarvor,
Ajali chu yetsa, bo'lur davlati Skandar hech.*

Bu yerda shoir Iskandar obrazi orqali dunyoning bevafo va o'tkinchiligiga ishora qiladi, ya'ni inson butun dunyoning mol-davlatini yig'sa ham, ajali yetsa bu dunyodan xuddi Iskandardek qo'li bo'sh holatda ketadi. Bilamizki, Iskandar ko'pgina davlatlarni zabt etib, ulkan saltanat quradi, lekin ajali yetgan paytda mulozimlariga qo'llarini tobutdan chiqarib olib ketishlarini vasiyat qiladi. Bu orqali u insonlarga shuncha davlat yig'gani bilan Alloh huzuriga hech narsa olib keta olmayotganini ko'rsatmoqchi bo'lgan ekan.

³ Ozor berish, xafa qilish, qiynash. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. 2-jild. 1983. 21-b.

⁴ Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. - 528 b.

Biz yuqorida Xo'janazar Huvaydo ijodidagi talmih san'atining bir nechta namunalarini ko'rib chiqdik, xolos. Aslida shoir lirikasida ko'plab badiiy san'atlarning yorqin namunalarini uchratishimiz mumkin. Uning ijodiy merosi bizga o'xshash adabiyotshunoslar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадойиъу-с-санойиъ . – Т. : Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти , 1981 , – 400 б.
2. Хожаназар Ҳувайдо. Девон. – Т.: Янги аср авлоди.2007, 304 б.
3. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. – Т.: “Zarqalam” , 2006 , – 128 б.
4. Jumaxo'ja N. Huvaydo tasavvufiy she'rlarida falsafiy-badiiy talqin. “Sharq yulduzi” jurnali, 1998, 4-son.
5. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. Т.: “Fan”. 2-jild. 1983. 644 б.